

Posudek disertační práce Olgy Stehlíkové *Aktuální problémy neurolingvistiky*

Disertační práce Olgy Stehlíkové je první ucelenou českou publikací o neurolingvistice, ve světě jedné z nejdynamičtější se rozvíjejících jazykovědných disciplín, u nás oblasti dosud téměř opomíjené. Proto je předložená práce, jejímž cílem je „*podat základní přehled o vzniku, vývoji a aktuálním stavu oboru s ohledem na všechny spřízněné interdisciplíny*“ (Abstrakt), pro naši lingvistiku nanejvýš užitečným a vítaným příspěvkem.

Autorka se neurolingvistikou zabývá dlouhodobě, je jednou ze zakladatelek Skupiny pro řečové poruchy, zásadním způsobem se podílela na organizaci první neurovědní konference na půdě FF UK v Praze, dlouhodobě spolupracuje s našimi předními neurologickými pracovišti a s klinickými logopedy zaměřujícími se na práci s lidmi s afáziemi. Toto vše bylo pro autorkou bezesporu výhodou. Zároveň však tak hluboké ponoření do problematiky, navíc v kombinaci s faktem, že v podstatě neexistuje aktuální česká literatura, na niž by mohla tato práce navazovat, v sobě skrývalo jisté riziko: snahu sepsat vše podstatné, co s problematikou souvisí, do jedné práce.

Disertační práce má 454 hustě popsaných stran textu, 957 poznámek pod čarou, dvoustránkový seznam použitých zkratk, 35 hustě popsaných stran použité literatury (v drtivé většině autorka logicky čerpá z literatury zahraniční), pět a půl strany seznamu nahrávek na přiloženém CD a vlastní CD se zvukovými nahrávkami řečové produkce devíti sledovaných osob. Přestože autorka prokazuje vysokou odbornou erudici a orientaci v problematice a téma práce je opravdu aktuální a atraktivní, domnívám se, že není v silách téměř žádného čtenáře tak gigantické dílo v celé jeho šíři (a se všemi možnými přesahy) vstřebat. Bohužel sama autorka navíc čtenáři do cesty klade jisté překážky.

První z nich je strukturace textu, jeho členění do kapitol a podkapitol a následně jejich řazení a číslování. Je zřejmé, že přehledně uspořádat a logicky propojit a usouvztažnit tak velký objem informací je úkol značně obtížný. Záměrem autorky bylo použít desetinné členění kapitol a podkapitol. To se jí ale bohužel ne vždy zdařilo. Čtenář se opakovaně setkává např. s tím, že kapitola obsahuje pouze jednu podkapitolu: bezprostředně pod nadpisem vyšší úrovně je nadpis úrovně nižší (např. kap. 2.3 = kap. 2.3.1) – v tu chvíli členění na podkapitoly ztrácí opodstatnění a pouze komplikuje členění textu. Pro čtenáře je poněkud matoucí také to, když v Obsahu najde jiné dělení než ve vlastním textu nebo když v Obsahu a/nebo v textu chybí číslování podkapitol jedné úrovně (např. u kap. 2, 4, 6 aj.).

Je zcela pochopitelné, že při výkladu problematiky do takové hloubky a v takové šíři, jako se o to snaží Olga Stehlíková, je nutno některé informace opakovat, zasadit je do jiných souvislostí. I přesto se domnívám, že při důkladnější závěrečné redakci textu (je to ale při takovém rozsahu práce možné?) mohly být možná některé části textu jinak (lépe?) propojené (a tím snad výsledný text i poněkud kratší). Týká se to např. kapitol 2.1.2 a 2.5.1; 2.2.1.2 a 2.2.1.4; vnitřního uspořádání kap. 6.1.2; nyní v práci různě rozmístěných pasáží o mozkových atlasech a mapách (včetně historických), informací o agramatismu v kap. 13.2.1 a 14.2.3; protirečících si informací o dysgrafii (je/není součástí dyslexie?, kap. 17.2 a 17.3). Rušivě také působí, když jsou informace, z nichž jedna není podmnožinou druhé, řazeny „do sebe“, nikoli lineárně vedle sebe a obráceně (např. kap. 11.2.1, 11.2.2 a 11.2.2.1). Zvláštní jsou náplně některých kapitol, např. kap. 9.1.

Práci s textem čtenáři dále komplikuje (ne)systém vnějších odkazů. Na literaturu a zdroje, z nichž čerpá, odkazuje autorka mnoha způsoby: Nejméně časté je odkazování v textu typu *Novák (2007)*.

Častější je odkazování „dvojitě“ *Novák (2007)*^{poznámka pod čarou}. Zřejmě nejčastější je odkazování pouze pomocí poznámky pod čarou. Pro všechny způsoby odkazování ale bohužel platí, že odkaz/informace v textu a v poznámce pod čarou se ne vždy shodují vzájemně a/nebo se seznamem použité literatury. Navíc mnoho částí textu – vycházíme-li z absence vnějších odkazů – budí zdání, že nemá vůbec žádnou oporu v použité literatuře, a některé položky ze seznamu použité literatury nejsou v textu vůbec zmíněny.

Podobně nejednotné a problematické je i odkazování vnitřní, vnitrotextové. V práci se různě střídají odkazy typu *viz výše*, *viz níže*, *viz dále* (i *viz dále elektromyografie níže*, s. 229), *viz heslo...*, *viz kap. 4.3*, *viz kapitola 15.2*, *viz kapitola Klasifikace afázií a viz kap. 15 Afázie a příbuzné jazykové poruchy*. Rozsáhlost práce zřejmě způsobila to, že se občas stává, že autorka navazuje na informace (i kapitoly), které ale teprve budou následovat. Stejně tak autorka odkazuje k „našemu vzorku subjektů“, tj. souboru osob, s nimiž dlouhodobě pracovala, aniž by v předchozím textu celý vzorek a svou „klinickou práci“ představila.

Jak už bylo řečeno, práce obsahuje 957 poznámek pod čarou. Bylo řečeno i to, že z velké části se jedná o bibliografické údaje o použité literatuře, jež jsou (nebo by měly být) obsaženy i v seznamu použité literatury na konci práce. Z toho důvodu považují tento druh poznámek pod čarou za redundantní. Pokud by je autorka odstranila, snadněji by eliminovala další problémy, s kterými se poznámkový aparát předložené práce potýká: opakování/vynechání čísla nebo celé poznámky pod čarou (dvakrát poznámka č. 49 na s. 47; chybějící poznámka č. 255 na s. 158), chybné uvedení čísla poznámky (na s. 166 místo poznámky č. 316 poznámka č. 81), nefunkčnost odkazů typu *viz poznámka pod čarou č...* (protože číslování poznámek je v konečném textu proti pracovnímu textu posunuto; např. na s. 112 odkaz na poznámku č. 115), umístění poznámek do textu na nevhodné místo (např. pozn. č. 782 na s. 354), text v poznámce pod čarou by se hodil spíše přímo do hlavního textu (např. pozn. č. 87 na s. 62 nebo pozn. č. 383 na s. 220), v textu poznámky pod čarou je znovu (většinou ale podle jiného zdroje) pojednáváno o problematice vysvětlené už v hlavním textu (např. v pozn. pod čarou č. 139 na s. 95) a v nespolední řadě nejednotnost fontu a velikosti čísla poznámek pod čarou.

Domnívám se, že v pracích tohoto typu je velmi důležitý bohatý obrazový doprovod. Předložená práce obsahuje obrázků podle mého názoru málo (v práci není žádný jejich seznam) a navíc jejich funkčnost je poněkud diskutabilní. Obrázky (často se jedná o celé oskenované nebo „stažené“ obrázky a obrazová schémata s původními anglickými popisky) nejsou číslovány, v textu na ně není odkazováno, málokdy obsahují český popis a titulky a jen ojediněle u nich lze najít zdroj (a to pak většinou zcela vágní, např. Wikipedia). Na čtenáři pak je, aby v takovém pro něj nezřídka nezvyklém obrázku (např. na nějakém vyobrazení jistých částí mozku činných při určité činnosti člověka; většinou barevném, ale někdy v malém nebo špatně viditelném provedení) hledal spojitost s předkládaným textem. Podobně je v práci nakládáno s tabulkami a schématy.

Pokud se týká vertikálního členění textu, několikrát se v něm vyskytují odstavce psané menším písmem než ostatní text (např. na s. 44). Má změna velikosti písma něco čtenáři signalizovat? Zcela jasná mi nejsou ani pravidla, která si autorka stanovila pro používání kurzívy. Ke čtenáři vstřícným krokem by bylo jasnější grafické oddělování odstavců a odstranění chyb v číslování bodů v textu (např. dvakrát bod č. 2 na s. 52; chybějící bod č. 2 ve výčtu na s. 234 – 236).

Po jazykové stránce je text zpracován poměrně pečlivě, jen zřídka se v něm vyskytují formulační nejasnosti (většinou v aktuálním větném členění), překlapy apod. V práci se výrazně projevuje to, že

autorka čerpala převážně z cizojazyčné literatury, a to jednak hojným výskytem anglicismů (např. *komprehendovat*, s. 280), jednak nepropojeností převzaté a naší tradiční terminologie (soustavné používání termínů *akvizice* a *komprehenze*, pojednání o způsobech výuky čtení u dětí na s. 328 aj.). Osobně bych přivítala, kdyby autorka omezila používání některých zkratek, např. „*osoby s AD*“ (s. 217) nebo „*Akustické analýzy prozodické produkce RHD pacientů...*“ (s. 351).

Dalo by se jistě říci, že toto všechno jsou v podstatě drobnosti, které předkládané práci, v níž autorka otevírá řadu závažných témat – mj. vztahy neurovědy, psycholingvistiky a afaziologie, diagnostické možnosti v těchto oblastech (včetně nejmodernějších zobrazovacích a testovacích metod), morfologie a fungování mozku ve vztahu k řečovým a jazykovým funkcím, klasifikace řečových a jazykových poruch – zásadním způsobem neubírají na kvalitě. Za podstatné však považuji, že disertační práce neobsahuje Závěr. Po Úvodu následuje 21 obecněji či úžeji, více teoreticky či více prakticky zaměřených kapitol, z nichž poslední – téměř šedesátistránková – je věnována zejména diagnostice jazykových dovedností a řečových poruch. Po ní následují už jen výše zmíněné seznamy zkratek, literatury a nahrávek na přiloženém CD.

Mám za to, že kdyby autorka výše popsané – převážně formální – nedostatky odstranila a práci rozčlenila na dva až tři díly (popř. vytvořila neurolingvistický slovník, k čemuž možná – pokud mohu vyvozovat z četnosti odkazů viz *heslo...* – inklinuje), byly by výsledné publikace velmi vyhledávané odborníky a studenty nejen jazykovědného zaměření, ale i ze spřízněných oblastí medicínských, (speciálně) pedagogických a dalších.

Na závěr bych si dovolila několika otázkami, resp. nastíněním některých problémů, které z práce plynou a které pokládám za zajímavé, podnitit diskusi:

1. Přestože různé výzkumy (některé v práci uvádí i kol. Stehlíková) opakovaně potvrzují, že zpracování mluveného a znakového jazyka probíhá v mozku zcela nebo téměř totožně, v práci (s. 280) najdeme následující informaci: „*Na základě studia jedné, specifickým způsobem jazykově postižené rodiny (KE family) se neurovědům podařilo identifikovat dosud jediný ‚jazykový gen‘, FOXP2. Polovina členů v rámci tří generací KE family trpí signifikantním narušením jazykového vývoje. Jejich řeč je téměř nesrozumitelná, učí se znakovému jazyku. Postižení členové mají závažná narušení artikulace, zpracování slov na základě gramatických pravidel, chápání komplexnějších větných struktur (...), nejsou schopni tvořit srozumitelný řečový projev, mají narušenou schopnost pohybovat ústy a obličejovými svaly spojenými s mluvením, vývojovou apraxii, ale navíc (...) také obecnější intelektové a fyzické problémy.*“ Mohla by prosím kol. Stehlíková objasnit, proč se členové této rodiny učí znakový jazyk a v čem je pro ně komunikace prostřednictvím znakového jazyka užitečnější/funkčnější než komunikace v jazyce mluveném?
2. Na s. 335 se kol. Stehlíková zmiňuje o teorii fonologického deficitu, podle níž „*lidé s dyslexií trpí specifickým poškozením reprezentace, ukládání a vybavování řečových zvuků,*“ chybí jim schopnost „*naučit se korespondenci mezi grafémem a fonémem.*“ Napadá mě, že pokud by tato teorie byla pravdivá, nelingválně neslyšící lidé by se buď nikdy nemohli naučit číst (protože jejich korespondence mezi grafémem a fonémem je nulová), nebo by byla pravda to, co tvrdí někteří zastánci „výuky mluvení“ (u nás např. Sovák), že nezbytným předpokladem pro výuku čtení těchto

děti je vytvoření „náhradní“ reprezentace, ukládání a vybavování řečových pohybů prostřednictvím propriocepce (fonémy jsou nahrazeny tzv. kinémy).

3. Celá práce je protkána pro mě poněkud nepříjemnými, v praxi (pravděpodobně nejvíce medicínské) ale zřejmě běžně užívanými označeními lidí s řečovými poruchami a lidí a bez těchto poruch: „Kontrolním subjektům (...) *děkuji za ochotu... Zejména děkuji všem jazykově postiženým subjektům...*“ (Poděkování), „... *první jazykovědnou studií (...) na zdravém humánním objektu byl...*“ (s. 111), „*Od té doby se datuje exploze výzkumu zdravých a jazykově postižených subjektů*“ (s. 111), „... *jsou založeny na závažnějším kapacitním omezení pracovní paměti u těchto subjektů ve srovnání se zdravými kontrolami*“ (s. 220), „*parkinsonici a nonfluentní afatici měli horší výkon v pravidelných tvarech, zatímco alzheimerici s posteriorní nonfluentní afázií měli slabší výkony při zpracovávání nepravidelných tvarů*“ (s. 255), „*data ukázala, že ranní bilingválové měli (...), pozdní bilingválové měli...*“ (s. 231). Zamýšlela se autorka někdy nad těmito označeními, nebo je používá zcela automaticky?

Závěr: Disertační práce Olgy Stehlíkové *Aktuální problémy neurolingvistiky* splňuje požadavky kladené na disertační práce a doporučuji ji k obhajobě. Zároveň ji ve zkrácené a upravené podobě doporučuji publikovat.

Andrea Hudáková

13. června 2011